

← [Forrige artikel](#)

Danmarks byer fra renæssance til enevælde

Kategori: Anmeldelser

Visninger: 885

Del artikel: [f](#) [t](#) [in](#)

Mikkel Leth Jespersen, Jørgen Mikkelsen og Jakob Ørnbjerg

Danmarks byer fra renæssance til enevælde.

Red. Jens Toftegaard og Mikkel Thelle. Aarhus Universitetsforlag 2023. 568 sider.

Af *Claus Møller Jørgensen*

Denne første samlede oversigt over Danmarks byhistorie fra 1550 til 1850 falder i to hoveddele. Den første behandler tiden fra 1550 til 1700, og er skrevet af Mikkel Leth Jespersen og Jakob Ørnbjerg. Det er en periode, hvor der opstod forholdsvis få byer, og de byer der var, var små efter europæisk målestok. De fleste byer var regionale centre for et lokalt opland, og København var i udgangspunktet en by blandt flere, som efterhånden udviklede sig til kongens residensstad og monarkiets hovedstad. Byudviklingen var knyttet til økonomiske konjunkturer al den stund, at byernes funktion var handel og håndværk. Disse konjunkturer var i negativ forstand i høj grad knyttet til de tre store krige i 1600-tallet, som betød at 1660 ikke alene blev året for enevældens indførelse, men også for byernes langsomme genrejsning.

Byernes udvikling var også knyttet til staten, idet de mange ressourcer der flød gennem byerne, gjorde dem til et af de steder, hvor kongen kunne forsyne sig. Fra 1536 og fremefter blev byerne således genstand for statslig regulering, privilegier og ikke mindst beskatning, som skulle dække det støt stigende behov for ressourcer til at finansiere hof, centraladministration, militær og især krigene. Enevældens indførelse gavnede borgerskabet på adelens bekostning, og knyttede bystyret rundt om i landet til staten og kongen, der tog magten over embedsbesættelserne.

Mange af de ressourcer som blev trukket ud af byerne blev, som det også var tilfældet med de ressourcer som blev hentet i landbosamfundet i monarkiet i øvrigt, brugt i København. Militarisering, befæstning og flådebyggeri skabte vækst i København, som blev et stadig fastere udgangspunkt for kongens regering. Chr. 4.s mange pragtbygninger stadfæstede Københavns position som rigets vigtigste by, som Fr. 3. gjorde til sin residensstad i 1648.

Fra den mere overordnede beskrivelse af bysystemet bevæger fremstillingen sig tættere på byen. Det fysiske miljø med gader og torve, rådhus og kirke, lyden fra byens mennesker og mange dyr,

byens mørklagte nat, brandfaren og de talrige bybrande, som skete i perioden. Byernes behov for energi gjorde et stort indhug i landets skove. Det førte til indførelsen af alternative energikilder i form af tørv, hvilket dog ikke kunne forhindre en stor mangel på træ i 1700-tallet. Vand var også et grundlæggende behov ikke blot som drikkevand for byboerne og deres talrige husdyr, men også til madlavning, ølbrygning og tøjvask. Offentlige brønde blev etableret for at afhjælpe problemet, hvilket så skabte et andet, nemlig smittespredning af epidemiske sygdomme, som der var en del af. Gadehund og løse svin var der mange af, som levede i og af byens affald, når den endte foran husene eller i rendestenen.

Byernes erhvervsstruktur og økonomi, deres indbyggere og den sociale lagdeling med eksempler på hvert lags livsvilkår – inklusive en tur i spisekammeret - og livsform beskrives også. Embedsmænd og købmænd på toppen, handlende og håndværkere i midten og arbejdsmænd og daglejere nederst, og under dem tjenestefolk og fattige, som ikke har sat sig mange spor i kilderne. Alle kunne de blive ramt af epidemier som kopper og pest, et udpræget byfænomen som ramte de tætbefolkede byer. Oven i dette var der de tre krige, der førte til besættelser, ran og ødelæggelse i landets byer, Københavns belejring i 1658 og enevælde i 1660.

Bystyre og forvaltning har fået sit eget kapitel. Generelt synes det at være kendetegnet ved uklare embedsgrænser, fx hvad der var kongens og lensmandens og bystyrets gebet, og hvad der var rådstuens og bytingets ressortområde. Bestræbelsen gik i retning af mere regulering i form af ordensregler, som skulle løse de problemer, som det tætte liv skabte, hvem der måtte drive erhverv og i det hele taget lov og orden, herunder begrænsning af luksusforbrug, en af tidens store synder. Ved reformationen overgik ansvaret for byernes fattigforsorg fra gejstlige institutioner til konge og byråd. Myndighederne forsøgte at holde styr på de fattige ved forskellige formelle ordninger, fx autorisation til at tigge og indsamle almisser. Byernes religiøse liv var præget af reformationens udgave af kristendom, der havde universitetet i København som højeste censurmyndighed og eneste præsteuddannelsessted. Universitetet var således en kilde til intellektuel og kulturel urbanisering af resten af landet også via købstædernes latinskoler, som var forskole til universitetets præsteuddannelse. Præsten var både sjælesørger og embedsmand, der skulle skrive skudsmål som bekræftelse på at en person havde tjent sit herskab vel. Selvom kirken spillede sin rolle, gjorde fester, slagsmål og æresbegreber det også.

Jørgen Mikkelsen er forfatter til fremstillingens anden del om Danmarks byer fra 1700 til 1850. Anden del er skåret over den samme kapitelmæssige læst som første. Perioden var en rolig og stabil periode i landets byhistorie. Der var ingen ødelæggende krige. Der var længere økonomiske kriser, men de blev afløst af år med fremgang, som betød at perioden samlet set bød på materiale fremgang. København udbyggede sin førerposition og fortsatte sin eksplosive vækst, mens provinsbyerne ikke udviklede sig indtil sidste del af perioden efter 1800. Det betød ikke, at bysystemet var statisk. Fx spillede politisk betingede forhold en negativ rolle for Ribe, men en yderst positiv rolle for København, som stadig blev favoriseret ikke alene af statsinstitutionernes placering i byen, men også af de store handelskompagnier i 1700-tallet som eksisterede på kongelige privilegier.

Byernes fysiske udseende ændrede sig ikke meget med bindingsværk og snoede gader, selvom København også her ændrede sig mest med Frederiksstadens pragtbygninger for statseliten. Byernes funktion som knudepunkter for handel og håndværk afspejlede sig i byernes sociale og erhvervsmæssige topografi, hvor de bedst stillede boede i samme kvarterer, og bestemte gader husede det samme erhverv fx skomagere. Med til at binde bysystemet bedre sammen var forbedringen af vejnet og havne, som Mikkelsen betegner som et markant fremskridt under enevælden, der viser den øgede vareomsætning i periodens sidste del, som fik enevældes opmærksomhed og støtte.

Befolkning og dagligliv behandles generelt og i kvantitative termer. Det samme gælder erhverv og økonomi. Hvad handlen angik, var handel i nærområdet og de lande som grænsede op til Nord- og Østersøen veletableret, mens det først var efter liberaliseringen af den internationale handel omkring 1840, det begyndte at blive almindeligt at handle direkte med fremmede verdensdele. Napoleonskrigene var katastrofale for den internationalt orienterede søfart, især i København, hvor den først nåede det tidligere omfang i 1850erne. Handlen var således præget af store op- og

nedture, hvorimod håndværket, som var byernes kvantitativt største erhverv, ikke ændrede sig meget. Nyt var industrierne, især i København og generelt i de byer, der var øverst i byhierarkiet.

Til byernes styre og forvaltning hører for denne periodes vedkommende et mere bredspektret skolevæsen. De fattige var der stadigvæk, og tanken blev efterhånden den, at de skulle arbejde for at få hjælp, især for deres egen skyld. Fattiggårde med arbejdspligt dukkede op efter 1800, hvor beboerne kunne få styrket moralen, som de i kraft af deres fattigdom åbenbart manglede.

Latinskoler fandtes i begyndelsen af perioden i stort set alle købstæder, men i slutningen i ganske få og større byer. Sideløbende blev skolen mere eksklusiv som en skole for borger- og embedsmandsbørn, der sigtede på universitetets embedsmandsuddannelser. 1814-skoleloven betød for almueskolen i byerne, at der skulle oprettes en borgerskole, som skulle betales med en kommunal skoleskat, som svarede til den måde, man finansierede fattigvæsenet.

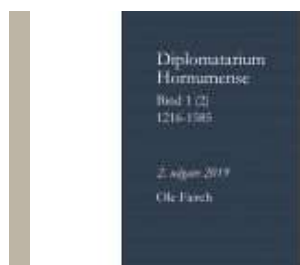
Også denne del sluttes af med en fremstilling af byliv og offentlighed. Nogle officielle og nogle mere uformelle kulturelle fællesskaber eksisterede i byerne, som var præget af interne kulturforskelle og social spredning i det stands- og rangsopdelte bysamfund. De mange håndværkerlav udgjorde lukkede fællesskaber med særlige adfærdsregler, som også indgik i transnationale fællesskaber, som i praksis var en del af dagligdagen med farende svende på midlertidigt ophold. Lavsfællesskaberne hørte sammen med de religiøse fællesskaber til de traditionelle. Til de nye hørte den borgerlige offentlighed og klub- og selskabslivet, som var under udvikling fra slutningen af 1700-tallet. Denne offentlighed knyttede sig til de skrevne medier, og den udmøntede sig i frivillige foreninger, dvs. sammenslutninger af mænd med fælles interesser eller holdninger. Disse mænd tilhørte den bedre stillede del af byernes befolkning, især embedsmænd og købmænd, men i provinsen kom også mænd fra lidt lavere sociale lag med i foreningslivet. Kvinder gjorde til gengæld kun ved særlig lejligheder og aldrig som medlemmer.

Jeg kunne godt have brugt nogle dagliglivsfortællinger eller personhistorier i Mikkelsens fremstilling til at bryde op i den overordnede, generelle beskrivelse af demografiske og sociale udviklinger. Det gøres ofte i bogens første del, og det fungerer rigtig godt. Det rykker ikke ved, at bogen som helhed er en bundsolid oversigtsfremstilling baseret på den bestående forskning, og at der er meget viden at hente. Det socialhistoriske står måske nok stærkere end det kulturhistoriske, det generelle stærkere end de specifikke eksempler, men det er en læseværdig fremstilling, som er fyldt med gode illustrationer og kort, som spiller fint sammen med brødteksten. Bogen indledes med en kort indledning af redaktørerne, som klargør, hvad der menes med en by og introducerer centrale byhistoriske begreber, som bruges i den efterfølgende fremstilling. Det hænger fint sammen i en fremstilling, der i det hele taget ikke betjener sig af unødvendig fagjargon og er værd at læse.

[Historie-online.dk, den 26. juli 2023]

← [Forrige artikel](#)

SE RELATEREDE ARTIKLER

BRODERSTRID